

УДК 821.113.1

СРОДКИ МАСТАЦКАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў ЭДЫЧНАЙ ПАЭМЕ “ПРАРОЦТВА ВЁЛЬВЫ”

канд. філал. навук, дац. Я.А. ПАПАКУЛЬ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)
j.parakul@psu.by

У артыкуле аналізуецца сродкі мастацкай выразнасці ў паэме “Прароцтва вельвы” са старажытнаісландскага зборніка другой паловы XIII стагоддзя “Паэтычная Эда”. Дэталёва разглядаюцца прыклады хэйці і кенінгаў, а таксама канструкцыі, якія маюць агульныя з імі рысы. Вялікая ўвага ўдзяляецца эпітэтам, а таксама перадачы рэаліяў, у тым ліку, у перакладах паэмы на розныя мовы. Артыкул суправаджаецца вялікай колькасцю цытат на старажытнаісландскай, шведскай, англійскай і рускай мовах.

Ключавыя словы: эдычная паэзія, форнірдзіслаг, тып апавядання, хэйці, кенінг, эпітэт, рэаліі.

Уводзіны. Адным з найбольш знакамітых паэтычных твораў старажытнай скандынаўскай літаратуры з’яўляецца “Прароцтва вельвы” (*Völuspá*), у якім ад імя вельвы (вясчунні) расказваецца пра стварэнне свету, яго структуру, насельнікаў, канец і перараджэнне. Менавіта з гэтай паэмы пачынаецца зборнік, вядомы ў нас пад назвай “Старшая Эда”. Варта адзначыць, што ў традыцыі замежнага літаратуразнаўства зборнік прынята называць “Паэтычная Эда”, у той час як твор, напісаны Сноры Стурлусанам – “Празаічная Эда”, ці “Эда Сноры” (замест звыклага для нас “Малодшая Эда”).

Непасрэдна сам тэкст “Прароцтва” захаваны ў двух варыянтах: у “Каралеўскім кодэксе” (“*Codex Regius*”) 1270-х гг. і “Кнізе Хаўка” (“*Hauksbók*”) пачатку XIV ст. Абодва варыянты вельмі блізкія, але маюць розную колькасць частак і шэраг іншых адметных адрозненняў [1, с. 21]. За аснову для аналізу была ўзята рэдакцыя Г. Ёўнсана 1954 г. [2], бо яна аб’ядноўвае абодва вядомыя варыянты паэмы і, такім чынам, з’яўляецца найбольш поўнай версіяй “Прароцтва”, што ўключае 66 частак.

Асноўная частка. У адрозненне ад многіх эдычных песень, якія не маюць устойлівай паэтычнай схемы, “Прароцтва вельвы” напісана адмысловым, даволі строгім па структуры вершам – форнірдзіслагам (*fornyrdislag*), пры якім большасць частак складаецца з васьмі радкоў, у кожным па два асноўныя націскі. Націскным звычайна з’яўляецца першы (радзей – другі) і перадапошні склад у радку. Пры гэтым націскныя складны аб’яднання алітэрацыяй, часам – асанансам.

Нягледзячы на строгую паэтычную схему, паэма мае няўстойлівы, даволі спецыфічны тып апавядання. Да 21-й часткі аповед ідзе ад першай асобы (“я” – “*ek*”), але далей ён амаль увесь час працягваецца ад трэцяй (“яна” – “*hon*”). Займеннік “яна”, акрамя часткі 21, ужываецца яшчэ ў частках 27–30, 35, 38, 39, 59, 64 і 66. Ад першай асобы апавядаецца ў частцы 31. У той жа час зразумела, што апавядальнік у паэме не мяняецца. Гэтая асаблівасць можа ўказваць на нейкую адмысловую страчаную паэтычную традыцыю чаргавання тыпу апавядання з першай на трэцюю асобу і наадварот.

Найбольш характэрнымі для эдычнай паэзіі стылістычнымі прыёмамі з’яўляюцца хэйці і кенінгі. Гэтым прыёмам прысвечаная асобная частка “Мова паэзіі” ў “Эдзе” ісландца Сноры Стурлусана 1222–1225 гадоў [3]. Па меркаванні М.І. Сцебліна-Каменскага, “хэйці (*heiti*, літаральна “назва”) – гэта адначленны заменнік назоўніка звычайнай мовы” [4, с. 101]. То бок гэта своеасаблівы паэтычны сінонім, які выкарыстоўваецца для наймення бога ці іншага персанажа не праз звычайнае імя, а апісальна (“*Hár*” – “*Высокі*”, хэйці Одзіна). “Кенінг (*kenning*, літаральна “абзначэнне”) – гэта замена назоўніка звычайнай мовы двума назоўнікамі, з якіх другое вызначае першае, то бок перыфраз тыпу “конь мора” (карабель)” [4, с. 102]. Па меркаванні Лаша Лённрота, ганаровага прафесара скандынаўскай літаратуры і параўнальнага літаратуразнаўства ўніверсітэта Гётэборга, “пад хэйці маюцца на ўвазе простыя перыфразы тыпу “князь” замест героя Сігурда або “Грымотнік” замест бога Тора. Кенінгі – больш доўгія перыфразы, часта – але не заўсёды – метафарычныя, у выглядзе двух альбо некалькіх назоўнікаў, напрыклад, “конь мора” для карабля, “сястра месяца” для сонца альбо “хмызняк твару” для барады”¹

У той жа час бачыцца не зусім мэтазгодным размяжоўваць хэйці і кенінгі, грунтоўчыся выключна на колькасці слоў, з якіх яны складаюцца, бо ў такім выпадку не зусім зразумела, як быць з канструкцыямі кшталту *Брат Бюлейста* (*bróðir Byleists*), то бок Локі. Гэты выраз цалкам пазбаўлены метафорыкі і выражае выключна сваяцкія сувязі. Нягледзячы на тое, што гэта двухчленная канструкцыя, яна ўяўляе сабой моўны штамп, звычайную намінацыю, што набліжае яе менавіта да хэйці, у адрозненне ад якога кенінг – не проста

¹ “Med heiti avses enkla omskrivningar av typ ”fursten” i stället för hjälten Sigurd eller ”Dundaren” i stället för guden Tor. Kenningar är längre omskrivningar, ofta – men inte alltid – metaforiska, i form av två eller flera substantiv, till exempel ”havets häst” för ett skepp, ”månens syster” för solen eller ”ansiktets buskskog” för skägget” [1, s. 102].

намінацыя ці ўстойлівы моўны абарот, а больш складаная структура. У “Прароцтве вэльвы” можна знайсці яшчэ некалькі такіх прыкладаў: *сужэнка Ода (Óðs mey)* – Фрэя; *сурта сваяк (Surtar sefi)* – Фэнрыр; *забойца Бэлі (bani Belja)* – Фрэйр; *нашчадак Хлодзюн (mögr Hlóðunjar)*, *Мідгарда ахоўнік (Míðgarðs véurr)*, *сын Ф’эргюн (Fjörgunjar burr)* – Тор; *сын Хвэдрунга (megi Hveðrungs)*. Такім чынам, вышэйзгаданыя хэйці найчасцей апісваюць кроўнае сваяцтва, часам – учынкі, дзякуючы якім праславіўся той ці іншы персанаж (Фрэйр – *забойца Бэлі*, Тор – *Мідгарда ахоўнік*).

Калі казаць пра “эталонныя” хэйці, найчасцей у паэме яны выкарыстоўваюцца ў дачыненні да Одзіна і яго галоўнага антаганіста ваўка Фэнрыра. Так, у тэксце ўжываецца пяць хэйці Одзіна: *Бацька забітых (Valföðr)*; *Бацька перамогі (Sigföður)*; *Высокі (Hár)*; *Магутны бог (Fimbultýr)*; *Мудры (Hroft)*. Фэнрыр апісваецца наступным чынам: *воўк (vargr)*; *Фрэкі (Freki)*; *ётун (jötunn)*; *звер здыхліны (valdýri)*. На хэйці *Фрэкі* варта спыніцца больш падрабязна. Дадзены хэйці звычайна выкарыстоўваецца ў дачыненні да ваўка ўвогуле. Але яго выбар для абазначэння Фэнрыра можа падацца даволі незвычайным, бо *Фрэкі* – імя аднаго з ваўкоў Одзіна (разам з *Гэры*), то бок сябра Одзіна, але ніяк не ворага. У той жа час выкарыстанне гэтага імя для абазначэння Фэнрыра можна растлумачыць тым, што сярэднявечны аўтар хацеў акцэнтаваць увагу на не проста непасрэднай, а лёсавызначальнай для ўсяго свету сувязі паміж Одзінам і Фэнрырам, назваўшы галоўнага ворага Одзіна імем яго надзейнага спадарожніка.

Двойчы ў паэме выкарыстоўваюцца хэйці сусветнага змея Ёрмунганда: *змея (orm)* і *рэмень зямлі (moldþinur)*. Па адным хэйці ўжываецца ў дачыненні да Ігдрасіля (*ясень – mjötvið*), Нідхэга (цмока, які грызе карані Ігдрасіля: *Нідфэль – Niðfölr*) і Локі (*Хвэдрунг – Hveðrungr*).

Што датычыцца кенінгаў, яны ў паэме сустракаюцца толькі тройчы. У 27-й частцы гаворыцца:

Хэймдаля рог я
бачу, схаваны,
пад каранямі
дрэва святога;
ёсць там крыніца –
Одзін ахвяру
кінуў у воды.

Дык мне працягваць? [5, с. 54]².

Ахвяра, якую Одзін пакінуў – уласнае вока. Пасля гэтага ён змог выпіць вады з крыніцы мудрасці Міміра (*Mimir*). Адкрытым застаецца пытанне, што ж Хэймдаль схваў пад каранямі Ігдрасіля. У арыгінале выкарыстоўваецца слова *hljóð*, якое можна перакласці як *гук (слых)*. То бок ён, як і Одзін, мог ахвяраваць адной са сваіх здольнасцяў дзеля атрымання мудрасці. У той жа час *гук Хэймдаля (Heimdallar hljóð)* можна разглядаць як кенінг (двайную метафару) рога Г’ялархорн, які абвесціць пра пачатак Рагнарока. Гісторыя пра ахвяру Одзіна адлюстроўваецца і ў наступнай частцы, дзе для абазначэння крыніцы Міміра выкарыстаны кенінг *заклад Бацькі забітых (veði Valföðrs)*. Яшчэ адзін кенінг сустракаецца ў 52-й частцы паэмы: “Сурт прыйдзе з поўдня / з *ліхам галінаў*” [5, с. 57]³. Такім чынам, у паэме “Прароцтва вэльвы” заўважна пераважае ўжыванне хэйці, што можа сведчыць пра традыцыйнасць тэксту і яго архаічнасць. Кенінгі – з’ява, характэрная ў большай ступені для скальдычнай паэзіі, то бок з’ява аўтарская, якая шмат у чым будуюцца на ўстойлівых моўных канструкцыях, штампах і прадугледжвае, у першую чаргу, аўтарскі ўнёсак.

Значную ролю ў стылістычным афармленні паэмы займаюць эпітэты. Самы распаўсюджаным з’яўляецца *mæran* (або *mæri*), то бок “славеты, знакамты, вядомы”, які выкарыстоўваецца тройчы ў тэксце: у дачыненні да ясеня Ігдрасіля (*mjötvið mæran*), Тора (*mæri mögr Hlóðunjar*) і Мідгарда (*Míðgarð mæran*). Для апісання Ігдрасіля ўжываюцца таксама эпітэты *grænn* (зялёны) і *helgum* (святые). Найбольшая колькасць эпітэтаў выкарыстана для апісання асаў: акрамя згаданага *mæri* гэта *ginnheilög* (найсвятыя), *öflgir ok ástkir* (магутныя і жыццярэдасныя), *mikli* (магутны, выкарыстаны для апісання Відара), а таксама *blóðgum* (крывавы). Апошні эпітэт ужыты ў цікавым кантэксце. Прыметнікам “крывавы” апісаны Бальдр – светлы бог, сын Одзіна і Фрыг. У дадзеным кантэксце “крывавы” – не характарыстыка Бальдра, а намёк на ягоны няшчасны лёс, калі ён праз хітрыкі Локі быў ненаўмысна забіты ўласным братам Хэдам.

У тэксце сустракаюцца і эпітэты для іншых істотаў. Так, тры дзевы з роду турсаў называюцца *ámáttkar*, то бок магутнымі (гэта ўжо трэці сінонім са значэннем “магутны, моцны” ў паэме разам з *mikli* і *öflgir*). Таксама магутным называюць невядомага ўладара з перадапошняй часткі паэмы (*regindómi öflugr*). Пастух веліканкі, якога завуць Эгтэр, называецца *gláðr* (вясёлым), певень Ф’ялар – *fagrrauðr* (прыгожага чырвонага колеру), а цмок Нідхэг – *dimmi* (цёмным).

² “Veit hon Heimdallar // hljóð of folgit // und heidvönum // helgum baðmi, // á sér hon ausask // aurgum forsi // af veði Valföðrs. // Vituð ér enn — eða hvat?” [2].

³ “Surtr ferr sunnan // með sviga lævi...” [2]. *Ліха галінаў* – агонь.

Эпітэты для людзей у паэме сустракаюцца толькі аднойчы: жонкі, якія жадаюць нашкодзіць сваім мужам, называюцца *illrar* (зласлівымі). У той жа час можна знайсці некалькі эпітэтаў пры апісанні прыроды: хвалі *svalar* (халодныя), зоркі *heiðar* (яркія), а новы свет, які ўзнікне пасля Рагнароку, *iðjagræna* (незвычайна зялёны). Калі казаць пра прасторавы складнік, то акрамя ўжо згаданага “славутага Мідгарда” ў паэме гаворыцца і пра “Віндхэйм шырокі” (*vindheim víðan*).

Яшчэ адна група эпітэтаў датычыцца неадусаўлёных прадметаў. Дроцік, зроблены з парастка амялы, якім Хёд забіў Бальдра, апісваецца як *hættlig* (небяспечны). Руны, якія асы ўзгадаюць пасля Рагнароку, *formar* (старыя, старадаўнія, старажытныя), а таўлеі – *undrsamligar* (незвычайныя). Палац на Гімле, дзе абраныя ўратаюцца ад пагібелі, называецца *sólu fegra* (прыгожы, бы сонца). Апошні прыклад можна разглядаць як адзіны ўзор параўнання ў паэме.

Паэма “Прароцтва вельвы” каштоўная не толькі тым, што з’яўляецца ўнікальнай крыніцай ведаў па скандынаўскай міфалогіі, але і тым, што праз своеасабліваю мастацкую інтэрпрэтацыю знаёміць сучаснага чытача з рэаліямі таго часу: побытам і вераваннямі людзей. Так, частка 38 дае некаторае ўяўленне пра асаблівасці жытла тагачасных ісландцаў:

Бачу я залу
вельмі далёка,
Настранд там побач,
дзверы на поўнач;
капаюць кроплі
атруты са столі,
сплечены сцены
залы са змеяў [5, с. 56]⁴.

У традыцыйных ісландскіх пабудовах XIV–XV стагоддзяў не было комінаў, таму ў арыгінале тэкста выкарыстоўваецца слова *ljóra*, то бок адтуліна ў столі (даху), праз якую вонкі выходзіў дым ад вогнішча. Акрамя гэтага, у частках 8 і 61 згадваецца гульня пад назвай таўлеі (*töflur*) – старажытнаскандынаўская настольная гульня, якая мае некаторае падабенства з шахматамі і шашкамі. Другая назва гульні – хнэфа-тафль. Паводле паэмы, асы – вялікія аматары гэтай гульні, якая, згодна з тэкстам, будзе першым прадметам, знойдзеным багамі новага пантэону пасля Рагнароку. У 48-й частцы, дзе апісваецца самы пачатак Рагнароку, гаворыцца, што асы сабраліся на цінгу (“... *æsir ro á þingi*”). Цінг (*þing*) – старажытнаскандынаўскі народны сход, які меў вышэйшую заканадаўчую ўладу. Менавіта на цінгу прымаліся галоўныя рашэнні для грамадства, напрыклад, прыняцце хрысціянства. Пры гэтым гарантыяй дэмакратычнасці цінга быў прынцып усеагульнасці, які называўся *allsþerjarting* [6, с. 56]. Адметна, што і асы ў “Прароцтве вельвы” вырашаюць галоўныя пытанні менавіта на цінгу.

Пра магільныя абрады ў старажытнай Ісландыі можна знайсці згадку ў 28-й частцы:

“Неяк, калі я
звонку сядзела,
Одзін спыніўся
побач маўкліва” [5, с. 54]⁵.

Сядзець звонку – адмысловы магільны абрад (ст.-ісл. *útisetá*), які заключаўся ў свайго кшталту медытацыі ў адпаведных адасобленых месцах з мэтай гадання, прадбачання будучыні, кантактаў са злымі духамі ці душамі памерлых [7, с. 205]. У дадзеным выпадку варта звярнуць увагу на тое, што ў ніводным з перакладаў на рускую мову гэтая асаблівасць не захаваная. У перакладзе А.І. Корсуна першыя радкі перададзены наступным чынам: “Она колдовала / тайно однажды...” [8, с. 186]. Аднак абрад сядзення звонку не прадугледжваў актыўных дзеянняў, ён болей нагадваў медытацыю, таму “колдовала” ў гэтым кантэксце скажае сутнасць таго, што рабіла вельва. Сэнс абраду губляецца і ў перакладах С. Свірыдзенка (“Одна я была...”) [9, с. 100] і Е.М. Меляцінскага (“Одна осталась...”) [10]. Бліжэй за ўсё да арыгінала вяртае У.Г. Ціхамірава (“Сидела не в доме...”) [11], аднак ці наўмысна, ці выпадкова быў прапанаваны такі пераклад – пытанне адкрытае. У той жа час многія пераклады на іншыя мовы захоўваюць гэтую рэалію: апошні пераклад на шведскую мову Лаша Лёнрота 2016 г. (“Адна сядзела яна звонку...”)⁶, пераклад на ангельскую Бэнджаміна Торпа 1866 г. (“Адна яна сядзела звонку...”)⁷. Аднак пераклад на ангельскую мову, выкананы Генры Адамсам Белаўзам ў 1936 г., гэты момант абмінуў (“Адна я сядзела...”)⁸.

⁴ “Sal sá hon standa // sólu fjarri // Náströndu á, // norðr horfa dyrr; // falla eitdropar // inn um ljóra, // sá er undinn salr // orma hryggjum” [2].

⁵ “Ein sat hon úti, // þá er inn aldni kom // yggjungur ása // ok í augu leit” [2].

⁶ “Ensam satt hon ute...” [1, s. 28].

⁷ “Alone she sat without...” [12, p. 7].

⁸ “Alone I sat...” [13, p. 14].

Заклучэнне. Такім чынам, можна вылучыць шэраг асаблівасцей мастацкай выразнасці паэмы “Прароцтва вэльвы”. Па-першае, гэта устойлівая паэтычная схема твора, але ў той жа час неаднародны тып апавядання, які характарызуецца чаргаваннем аповеду ад першай і трэцяй асобы пры нязменнасці апавядальніка. Па-другое, гэта пераважнае ўжыванне хэйці і амаль поўная адсутнасць кенінгаў, што можа сведчыць пра традыцыйнасць тэксту і яго архаічнасць з мінімальным аўтарскім унёскам у “эталонны” ўзор паэмы. Па-трэцяе, твор у першую чаргу прысвечаны лёсу багоў, таму ў тэксце пераважаюць эпітэты, якія апісваюць асаў, і амаль не ўжываюцца эпітэты ў дачыненні да людзей. У той жа час даволі развітая сістэма эпітэтаў для апісання іншых істотаў скандынаўскай міфалогіі, а таксама неадушаўлёных прадметаў (зброя, руны, настольныя гульні і жыллё). І, нарэшце, праз своеасаблівую мастацкую інтэрпрэтацыю ў тэксце захаваліся згадкі пра рэаліі таго часу (побыт, гульні і вераванні), якія, аднак, не заўжды адэкватна перадаюцца пры перакладзе на іншыя мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. Den poetiska Eddan / översättning med inledning och kommentar av L. Lönnroth. – Stockholm : Atlantis, 2016. – 528 s.
2. Völuspá (древнеисландский текст, ред. Guðni Jónsson) – Старшая Эдда – Тексты – Северная Слава. – Режим доступа: <http://norgoen.info/src/edda/voluspa/on.html>. – Дата доступа: 17.06.2020.
3. Стурлусон, Снорри. Младшая Эдда / Снорри Стурлусон ; изд. подгот. О.А. Смирницкая, М.И. Стеблин-Каменский. – Л. : Наука, 1970. – 138 с.
4. Петров, С.В. Поэзия скальдов / С.В. Петров, М.И. Стеблин-Каменский. – Л. : Наука, 1979. – 184 с.
5. Папакуль, Я.А. “Прароцтва вэльвы” : са старажытнаісландскай на беларускую / Я.А. Папакуль // Маладосць. – 2020. – № 4. – С. 50–63.
6. Лебедев, Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе: историко-археологические очерки / Г.С. Лебедев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1985. – 288 с.
7. Кораблёв, Л.Л. Древнегерманский мифологический словарь / Л.Л. Кораблёв. – М. : АСТ, 2019. – 496 с.
8. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах / под общ. ред. С.Е. Шлапоберской. – М. : Худ. лит-ра, 1975. – 770 с.
9. Эдда. Скандинавский эпос / пер., предисл. и коммент. С. Свириденко. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1917. – 383 с.
10. Прорицание вэльвы [Электронный ресурс] ; пер. Е.М. Мелетинского. – Режим доступа: <http://norgoen.info/src/edda/voluspa/ru2.html>. – Дата доступа: 18.06.2020.
11. Прорицание вэльвы [Электронный ресурс] ; пер. В.Г. Тихомирова. – Режим доступа: <http://norgoen.info/src/edda/voluspa/rut.html>. – Дата доступа: 18.06.2020.
12. The poetic Edda / translated by B. Thorpe. – Lapeer, MA : Northvegr Foundation Press, 2004. – 424 p.
13. The poetic Edda : in 2 vol. / translated from the Icelandic with an introduction and notes by H.A. Bellows. – New York : Princeton University Press, 1936. – 536 p.

Паступіў 18.06.2020

THE MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN THE EDDIC POEM “VÖLUSPÁ”

Y. PAPAUL

This article analyzes the means of artistic expression in the poem “Völuspá” from the ancient Icelandic collection of the second half of the XIII century “The poetic Edda”. The examples of heiti and kennings, as well as the structures that have common features with them, are considered in detail. Much attention is paid to the epithets, as well as the reflexion of realities, including in the translations of the poem into different languages. This article is accompanied by a large number of quotations in Old Icelandic, Swedish, English and Russian.

Keywords: Eddic poetry, fornyrdislag, type of narration, heiti, kenning, epithet, reality.